

UOT 94 "04/15"

**İSTANBULUN OSMANLI TÜRLƏRİ TƏRƏFİNDƏN FƏTHİ VƏ
ARALIQ DƏNİZİ TİCARƏTİ**

Y.H.GÖZƏLOVA*, N.B.MƏMMƏDOVA**

Bakı Dövlət Universiteti

*ygezalova@gmail.com

**nazile.mamedova@gmail.com

İstanbulun və Qara dəniz sahillərinin Osmanlı türkləri tərəfindən fəthi avropalılar üçün İtaliyanın Şərqdəki ticarət mərkəzlərinə yolu bağlamış oldu. Bununla bərabər, ədviyyat ticarəti yeni venesiyalıların əlində qalırdı, Genuya isə Aralıq dənizi limanları ilə birbaşa əlaqələri saxlayırdı.

Osmanlı imperiyasına gəlincə, bu dövlət Qərblə ticarətə dözümlü yanaşırdı. İstanbulun fəthindən dərhal sonra 1454-cü ildə imperiya Venesiya ilə ticarət müqaviləsi bağladı. Venesiya Respublikası Osmanlı imperiyasının ərazisində azad ticarət hüququ alırdı. Aralıq dənizi ticarəti yenə də venesiyalıların inhisarında qalırdı.

İtalyanların inhisarçı siyasəti İspaniyanı və Portuqaliyanı Hindistana yeni yollar axtarmağa məcbur etdi. İspaniya və Portuqaliya Amerikada və Hindistanda müstəmləkələr ələ keçirməklə, iri imperiyalara çevrildilər. Dünya ticarəti Aralıq dənizindən Atlantikaya köçdü.

Açar sözlər: ticarət, Aralıq dənizi, İstanbul, müstəmləkəçilik

Pireneyin xristian dövlətlərinin böyük sövqlə dünyanı «bölüşdürdüyü», Avropanın digər dövlətlərinin isə Şərqlə vasitəçisiz (italyanların vasitəçiliyi olmadan) əlaqələr arzuladığı bir zamanda – həm Avropanın, həm Asiyanın təkə ilk yüzilliklər üçün deyil, Yeni Dövr üçün də təsiri keçərli olan, Şərqi Aralıq dənizi ticarəti üçün isə kardinal dəyişiklik yaradan bir hadisə baş verdi: 29 May 1453-cü ildə Konstantinopol Osmanlı türkləri tərəfindən fəth edildi.

Dünya tarixi üçün böyük bir əhəmiyyəti olan bu hadisənin bütün yekunlarını izləmək niyyətimiz yoxdur, onları yalnız Aralıq dənizi ticarəti üçün təhlil edəcəyik. Niyə ümumilikdə beynəlxalq ticarət üçün yox, məhz Aralıq dənizi ticarəti üçün? Ona görə ki, Avropa – Asiya ticarət əlaqələrində XV əsrin ortalarına doğru baş verən dəyişikliklər və ya yeniliklər Osmanlı fəthləri ilə birbaşa bağlı olmamışdır, onların kökü daha dərin proseslərlə əlaqəli idi, hansılara ki, əvvəlki bölmələrdə nəzər yetirdik. Buna bənzər fikirləri biz Xilafət

dövrü, Səlcuq və xaç yürüşləri, monqol istilaları barədə də demişik: *xarici amil zahirdə olduğu üçün tez nəzərə çarpır və daxili səbəbləri gizlədir.*

Osmanlı dövlətinin məhz Aralıq dənizi ticarətinə təsiri isə şəxsizdir, çünki bu fəthlərin həmin bölgə ilə birbaşa əlaqəsi var idi. 1453-cü ildən sonra Aralıq dənizi ticarətində baş verənlərin gedişinə nəzər salmaq.

Osmanlı fəthi ərəfəsi Konstantinopolun vəziyyəti çox acınacaqlı idi. İmperator hakimiyyəti nəhəng maliyyə çətinlikləri ilə üzləşmişdi, qarşısını almaq üçün isə əvvəllər ləğv edilmiş vergiləri bərpa etmişdi. Vəziyyət o yerə gəlib çatmışdı ki, nəinki qoşunu və donanmanı saxlamaq, imperatorun sarayını belə təchiz etmək imkansızlaşmışdı. Venesiyanın və Genuyanın ticarət heqemonluğu haldan düşmüş imperiyanı dirçəltməyə ümid yeri belə qoymamışdı. Avropa Bizansı «iqtisadi baxımdan işğal etmişdi» (5, 100).

Tarixin bütün mərhələlərində olduğu kimi, Osmanlı fəthi ərəfəsində də Konstantinopol dini-siyasi təlatümlərlə çabalayırdı. Təsadüfi deyil ki, ruhani və siyasi elitanın əksər nümayəndələri fəth ərəfəsi həddən ziyadə təhlükədə olan paytaxtdan Pelopennesə köç etmişdi (5, 94). Paytaxtda isə latınofillərlə osmanofillərin mənasız çəkişməsi davam edirdi. Hələ 1439-cu ildə Florensiya kilsə yığıncağında imperator VIII İohann və Papa IV Yevgeni pravoslav və katolik kilsələrinin uniyası haqqında saziş bağlasalar da, Konstantinopol bu sazişi tanımamışdı (4, I, 507, 542). Hər iki dünya – istər pravoslavlar, istər katoliklər üçün bu birləşmə gerçək bir şey sayılmırdı. Petrarkanın nümunəsində katoliklər düşünürdü ki, «türklər düşməndir, amma bidətçi yunanlar düşməndən də pisdir», yunanlara görə isə, «Konstantinopolda türklərin çalmalarını görmək latınların tiarasından daha yaxşıdır» (5, 101).

Nəhayət, Konstantinopolun beynəlxalq durumuna gələk: bir tərəfdən, italyanların, o cümlədən, papanın durmadan artan təzyiqləri, digər tərəfdən, onu əhatə edən serb təhlükəsi Avropanın digər iri dövlətlərinin – Fransanın, İngiltərənin, Müqəddəsi Roma imperiyasının, Kastiliyanın, Araqonun və Portuqaliyanın tam laqeydliyi ilə çulğışmışdı. Yeganə yardım cəhdi 1444-cü ildə Varna yaxınlığında macar kralı Vladislavın başçılığı ilə təşkil olunmuşdu ki, o da böyük uğursuzluqla başa çatmışdı (4, I, 507).

Beləliklə, Konstantinopolun Bizans imperiyasının paytaxtı kimi mövcudluğunun artıq heç bir anlamı, o cümlədən, Aralıq dənizi ticarətində italyanların heqemonluğunu dəyişdirəcək gücü qalmamışdı. Əhəmiyyətli olan Osmanlı türkləri idi ki, XIV əsr boyu fəthləri sayəsində Venesiyanın əlindəki bütün yunan mülklərini alıb Aralıq dənizində yunanlar üçün bəla olan «latın ağalığı»nı laxlatmışdılar.

Roma imperiyasından bu yana heç bir dövlət Aralıq dənizi hövzəsini tamamilə ələ keçirməyə nail ola bilməmişdi. Amma indi meydana çıxmış Osmanlı dövləti tam bu iddiada idi: bir neçə onillik sonra bu perspektivin

gerçəkləşməsinə kiminsə mane olacağına heç bir təminat yox idi* və Avropa yalnız 1453-cü ildən sonra bu gerçəyi başa düşmüşdü.

Konstantinopolun çökməsindən xəbər tutar-tutmaz Venesiya senati sultan II Mehmedin sarayına elçilik göndərdi, danışıqlar bir ilə yaxın çəkdi və 1454-cü il aprelin 18-də Venesiya Respublikası ilə Osmanlı dövləti arasında müqavilə bağlandı (2, 164; 1, 99). Müqaviləyə görə, venesiyalılar Osmanlı bazarlarında sərbəst ticarət etmək hüququ qazanırdı və onlar üçün 2%-lik gömrük müəyyən olunurdu. Beləliklə, vaxtilə (1082-ci ildən) Bizans hökumətindən alınan imtiyaz və güzəştlərin eynisini Osmanlı sultanı verirdi.

Yunan tarixçisi Dimitris Kitsikis imperator I Aleksey Komninin məşhur 1082-ci il xrisovulu ilə Osmanlı sultanı II Mehmedin 1454-cü il imtiyazatı (kapitulyasiyası) arasında prinsiplə fərq olduğunu, birincinin Bizans tərəfindən məcburi, ikincinin isə Osmanlılar tərəfindən qüvvə mövqeyindən bağlandığını yazır (5, 188). Buna bənzər fikirlərə bir çox tarixçinin əsərlərində rast gəlmək olar (3, 520; 1, 99-100). Amma vəziyyət göründüyü kimi bəsit deyil. Nə 1082-ci il xrisovulu, nə də 1454-cü il imtiyazatı fenomen hadisə olmamışdır: ikisi də (həmçinin onları yeniləyən növbəti müqavilələr) Konstantinopolun /İstanbulun Venesiyaya vermiş olduğu ticarət güzəştidir və ardınca siyasi güzəştlərə bağlanır. I Alekseyi bu güzəştə məcbur edən amilin normann təhlükəsi olması ilə II Mehmedin antiosman blokunun potensial üzvü ola biləcək Venesiyayı neytrallaşdırması amili arasında *prinsipial* fərq yoxdur. Osmanlılar da Komninlər kimi, italyan dövlətləri arasındakı ziddiyyətlərdən istifadə edib ya Venesiyaya, ya Pizaya, ya da Florensiyaya ticarət imtiyazları verirdilər: bu yolla italyanların antiosman koalisiyasının qarşısı alınır.

Qeyd edək ki, bu cür taktikanın osmanlılar üçün təhlükəli məqamları da Bizans dönəmində olduğu qədər idi: hər dəfə imtiyazat alan dövlət əvvəlki dövlətdən daha artıq güzəştlərə nail olurdu. Yəni Osmanlı sultanları da Bizans imperatorlarının səhvlərini təkrarlayırdılar. Məsələn, Venesiyaya 1454-cü ildə kapitulyasiya hüququ verən Sultan II Mehmed bu respublika ilə müharibə (1463-1479-cu illər) ərəfəsində onun Aralıq dənizindəki güclü rəqibi Florensiya ilə yaxınlaşma xəttini götürdü, 1460-cı ildə Florensiyaya (və Pizaya) daha geniş kapitulyasiyalar verdi (1, 112), Florensiya isə Mehmeddən tək cə kapitulyasiyalar qoparmaqla kifayətlənmədi, eyni zamanda İstanbul limanında əlverişli mövqə əldə etmək uğrunda mübarizəyə başladı. Venesiya ilə münasibətləri kəskin həddə çatan Osmanlı imperiyası 1462-ci ildə Qalatadan venesiyalıları qovaraq oradakı italyan məhəllərində florensiyalıları yerləşdirdi (2, 209; 1, 112). Çox keçmədən Osmanlı-Venesiya ticarət əlaqələrinin yerini Florensiya ilə əlaqələr tutdu.

---

* Həqiqətən, cəmi 6 onillik sonra Osmanlı sultanı I Səlim Yavuzun (1512-1520-ci illər) fəthləri sayəsində bütün Şərqi Aralıq dənizi hövzəsi (həmçinin Qırmızı dəniz) Osmanlı imperiyasının hegemonluğu altına keçdi.

Amma Venesiyanın Aralıq dənizindəki ticarəti üçün Florensiya göründüyü qədər təhlükə törətmirdi, çünki osmanlılarla müharibə bitər-bitməz (1479-cu il) Venesiya tacirləri yenə imtiyazlarını (bu dəfə daha artıq) bərpa etməyi bacardılar. Venesiya üçün daha qorxulu rəqib - Osmanlı imperiyasının daxilində idi: burada tədricən ortaya çıxan yəhudi icması, xüsusilə İspaniyadan köç edən Sefardilər Osmanlı imperiyasında böyük güzəştlərə sahib olan tacirlər idilər. Yüzdilliklər boyunca yəhudilər pərakəndə halda olsa belə, Aralıq dənizi hövzəsində ticarətdə iştirak edirdilər; məmlük, Bizans, Pireney hakimiyyətlərində qalan yəhudi icmaları indi tolerant türk idarəçiliyində geniş imkanlar qazanaraq Selanikdə (Salonikdə), İstanbulda, Hələbdə, İsgəndəriyyədə yerləşməklə Venesiyanın Şərqi Aralıq dənizindəki üstünlüyü üçün həqiqətən böyük rəqabət yaratmağa başlamışdılar (7, 126; 6). Venesiyanın Aralıq dənizi ticarəti üçün yaranmış bu yəhudi rəqabəti həm də ona görə qorxulu idi ki, Osmanlı imperiyasına kütləvi şəkildə köç edən yəhudilər bu imperiyanın siyasi idarəçiliyinə də nüfuz etməyə başlamışdılar və deməli, Venesiya üçün Florensiyadan daha artıq təhlükəli idilər.*

Beləliklə, İstanbulun Osmanlı hakimiyyəti altına keçməsilə Aralıq dənizi ticarətində aşağıdakı dəyişikliklər baş verdi:

– Şərqi Aralıq dənizi hövzəsi Osmanlı imperiyasının daxili gölünə çevrildiyindən, Venesiyanın bölgədəki inhisarçılığı bitdi;

– Şərqi Aralıq dənizindəki (həmçinin Egeydəki) adaların nəhayət ki, təhlükəsizliyi və sabitliyi bərqərar oldu və ticarət üçün daha əlverişli şərait yarandı;

– İstanbul yenidən Avropa – Asiya ünsiyyətinin mərkəzi rolunu geri qaytara bildi, şəhərin ticarət həyatına yunanlar, yəhudilər, ermənilər, slavyanlar təkrar qatıldı;

– Eyni zamanda Aralıq dənizi ticarəti uğrunda Venesiya-Piza, Venesiya-Florensiya, Venesiya-Genuya rəqabəti gücləndi. Bu mübarizəyə yeni qüvvələr, o cümlədən Osmanlı imperiyasının daxilindəki diasporlar – yəhudi, yunan, erməni icmaları da qoşuldu;

– Aralıq dənizi ticarəti uğrunda mübarizənin kəskinləşdiyi şəraitdə İspaniya və Portuqaliya Hind okeanı ticarətinə meyl etməyə başladı; İngiltərə və Fransa kimi dövlətlər isə yaşadıkları daxili siyasi problemlər səbəbindən, müvəqqəti olaraq Aralıq dənizi ticarətindən uzaqlaşdılar.

ƏDƏBİYYAT

1. Mahmudov Y.M. Azərbaycan diplomatiyası. Bakı: Təhsil, 2006, 416 c.
2. Daniel Goffman. Osmanlı Dünyası ve Avrupa. 1300-1700. / Çeviren Ü.Tansel. İstanbul: Kitap Yayınevi Ltd., 2008, 320 s.

---

* Eyni hal Genuya tacirləri üçün təhlükə yaradan erməni diasporunun gücləndiyi Qara dəniz ticarətinə xas idi. 1475-ci ildə Kafanın osmanlıların əlinə keçməsi ilə burada ermənilərin ticarəti üstünlük qazanır (2, 215-216).

3. Halil İnalçık. Bursa: XV asırda sanayi ve ticaret tarihine dair vesikalar // Türk Tarihi Kurumu bel., cilt XXIV, 1960, s.93.
4. История средних веков: в 2 т. Учебник / Под ред. С.П.Карпова. Т.1-2. 2-е изд. М.: МГУ, 2011, т.1, т.2, 432 с., 640 с.
5. На перекрестке цивилизаций: Сборник. П.Лемерль. История Византии. Д.Кицикис. Османская империя. М.: Весь мир, 2006, 240 с., карты.
6. Levy A. The Sephardim in the Ottoman Empire. Princeton, 1992, 394 p.
7. Lewis B. Jews of Islam. Princeton, 1984, 340 p.

ЗАВОЕВАНИЕ СТАМБУЛА ОСМАНСКИМИ ТУРКАМИ И СРЕДИЗЕМНОМОРСКАЯ ТОРГОВЛЯ

Е.Г.ГЕЗАЛОВА, Н.Б.МАМЕДОВА

РЕЗЮМЕ

Завоевание Стамбула и черноморского побережья турками-османами закрыло для европейской торговли путь в восточные торговые центры Италии. Тем не менее, монополия торговли пряностями продолжала оставаться в руках венецианцев, а Генуя сохранила прямые связи со средиземноморскими портами.

Что касается Османской империи, то она терпимо относилась к торговле с Западом. Сразу после завоевания Стамбула, в 1454 году империя заключила торговый договор с Венецией. Венецианская Республика получила право свободной торговли на территории империи. Средиземноморская торговля снова оказалась в монополии венецианцев.

Именно монополистическая политика итальянцев вынудила Испанию и Португалию искать морского пути в Индию. Испания и Португалия, захватившие огромные территории в Америке и Индии, превратились в колониальные державы. Мировая торговля была перенесена с берегов Средиземного моря на берега Атлантики.

Ключевые слова: торговля, Средиземноморье, Стамбул, колониализм

THE CONQUEST OF ISTANBUL BY OTTOMAN TURKS AND THE MEDITERRANEAN TRADE

Y.H.GOZALOVA, N.B.MAMMADOVA

SUMMARY

The conquest of Istanbul and the Black Sea coast of the Ottoman Turks closed the way for European commerce in Italy. However, the monopoly of spice trade continued to remain in the hands of the Venetians, and Genoa maintained direct links with the Mediterranean ports.

As to the Ottoman Empire, it tolerated the trade with the West. Immediately after the conquest of Istanbul in 1454, Empire signed a trade agreement with Venice. Venetian Republic had the right of free trade within the Empire. Mediterranean trade was back in the monopoly of the Venetians.

That monopoly policy of Italians forced Spain and Portugal to seek a sea route to India. Spain and Portugal, who seized large areas in America and India, became the colonial powers. World trade was moved from the shores of the Mediterranean to the Atlantic.

Key words: trade, Mediterranean, Istanbul, colonialism